

ZAMYŠLENÍ DEVATENÁCTÉ

DŮM PRO VESNICI A DŮM PRO MĚSTO

Existuje rodinný dům, který je svým výrazem, tvarem, užitým materiálem i architektonickým detailem jednoznačně a nezaměnitelně vhodný pro město, resp. pro příměstské lokality, a jiný, hodící se výhradně na venkov ?

Před patnácti léty by ještě asi většina lidí tuhle otázku považovala za umělou a neviděla v odpovědi na ní žádný problém. Jakkak také, vždyť po desetiletích „stírání rozdílů“ mezi rozvinutým městem a zaostalým venkovem, což byla za komunistů oficiální politická doktrína a všemožně proklamovaná politika státu, opravdu stojí v našich vesnicích i městech v podstatě univerzální všehochuť. Duch místa, tzn. to, co konkrétní místo činí charakteristickým a nezaměnitelným, dostává co proto. O těchto zvláštních a tajuplných vlastnostech a předmětného světa tak jakoby najednou přestávalo platit básníkově „...*kteřé mají paměť dalekou a věrnou*“ (František Hrubín).

Různých výrazových importů z měst a venkov (v protisměru přece jen méně) jsme vlastně svědky v celých dějinách stavění. Vzpomeňme například na dnes tolik obdivované selské baroko, lépe snad selský barok. V dávnější minulosti se však vždycky jednalo pouze o rázovitý - a připusťme, že někdy i dost směšný - projev naivních snah o „popanštění“, omezených vždy ovšem pouze na dekor stavby. Snah, které v tehdejší situaci jihočeské vesnice ani nemohly zasáhnout či dokonce nějak destruovat stavební a funkční podstatu venkovské usedlosti. Koneckonců si lze jen s těžší představít podobnou objednávku tehdejšího sedláka. A tak známé štíty s volutami, prolamovanými římsami a nápisy jsou dnes jen půvabným dokladem věčnosti touhy venkovského člověka po městské inspiraci, kterou však zedničtí mistři Jakub Bursa, Matěj Turek, František Křišťan a další dokázali naplnit, aniž by se stavby funkčně či provozně jakkoli lišili od svých „obyčejných“ sousedů.

Julius Macháček v časopise Bydlení (1983) píše o publikaci, která je návodem jaké domy na vesnici stavět a rovněž ovšem dokumentem, že snaha o „poměšťování“ je alespoň latentně vždy přítomná. Spis, vydaný Josefem Kafkou a Emilem Králíčkem v r. 1920 (!), se jmenuje Zahrádka při domě rodinném a v kapitole Rodinný domek v dědině se tu dočítáme: „*Staví-li se rodinný domek mezi přízemními domky a chalupami vesnice podél cest, silnice nebo návsi, vyjímá se jako anachronismus, je-li stavěn v podobě poschod'ové vilky, nebo hledí-li se mu dodati jakéhosi přepychu různými přístavbami a nástavbami.*

Nelze-li větší, vznosnější stavbu odstraniti dále za humna, do zeleně, k většímu sadu, lesu, pod stráň apod., nutno se vyhnouti každé křiklavosti, která by rušivě zapadala do celku, který tvoří dědinu...“ Dnes ovšem, zdá se mi, platí jen první premisa tohoto výroku, totiž že domek na vsi nemá mít podobu poschodové vilky. Nástavby a vestavby, prováděné ve 20. létech minulého století, se totiž už dávno vžily, staly se řádem vesnice a jakoby tak potvrdily ono Vančurovské, že „čas propůjčuje důstojnost i zrůdám“. (Navíc ovšem byly tehdy i tak povětšinou stavěny s vkusem nepoměrně větším a méně poškozeným, než byl vkus „šakalích let“ socialistického budování). Z třetího doporučení by se ale dnešní fundamentalistický ekolog z Hnutí Duha nebo Jihočeské matky asi osypal kopřivkou hodně úpornou: z hlídání, aby stavby nevznikaly pod strání či u lesa (dnes tomu říkají „ve volné krajině“), si dávno udělal smysl své existence.

Ale vraťme se k období, které poškodilo obraz českého venkova opravdu základním způsobem, tzn. k létům „reálného“ socialismu. Vznikem JZD (říkávalo se tomu kolektivizace vesnice) postupně jednotlivé hospodářské stavby začaly generálně ztrácet na významu. Pro pochopení rozsahu: jednotlivé odhady předpokládají, že šlo o 55 až 65% stavební materie každé vesnice. Dobytek byl odstěhován do družstevních kravínů nebo tzv. „rozkulačených“ velkostatků (během dalších 40 let se neúdržbou většinou takřka rozpadly) a stáje, maštale či chlěvy u jednotlivých stavení osiřely, aby se postupně zaplnily harampádím všeho druhu a původu. Podobně dopadly i stodoly, ty však na tom byly přece jen lépe, neboť se do nich díky velkým vratům dalo zajet spartakem, trabantem či později dokonce žigulíkem. Postupem času se ovšem i nové domy na vesnici obešly bez hospodářských stavení - prase, králíci, krůty a slepice se ubytovali v nejrozmanitějších dřevěných boudách a přístavcích, kterým nikdo nevěnoval žádnou pozornost stavitelskou ani ovšem estetickou. Chut' na maso neklesala a „ukrajinizace“ českého venkova postupovala. Jiří Suchý koncem sedmdesátých let napsal: *„Kdysi mě jeden mladík v Holandsku, který jen jednou projížděl Československem a nestal se jeho přítelem, urážel tím, že mi říkal pravdu. I když jsem se bránil jeho výpadům, pohled na holandské vesničky a holandská města mě usvědčoval, že mé argumenty, týkající se našeho vkusu a čistoty našeho prostředí, jsou tady poněkud nepřesvědčivé. Ani nevíte jak mě to tehdy mrzelo“*.

Mělo-li tohle být oním „stíráním rozdílů“, nevím. Pokud jde o vyrovnávání životní úrovně, byť i jen v tom významu, který mu přisuzovali socialističtí plánovači, asi těžko něco namítat. Ruku v ruce s tím, jak se později ukázalo, že strom života je košatější než plánovací ukazatele, začalo být ale také zřejmé, že tlustější peněženka obyvatele vesnice bude mít bezprostřední a mnohdy i velmi záporný

vliv na základní tvářnost venkovské zástavby, ba dokonce paradoxně i na způsob života v těchto nových či přestavěných domech.

Ještě před patnácti lety bylo dost zastánců takového „vyrovnání“. I z odborných architektonických kruhů občas zaznělo, že určitou unifikací životních způsobů a standardů přestala mít otázka rozdílu architektury městského a venkovského rodinného domu svou platnost a opodstatnění a že ani není třeba vyvozovat definice spolehlivých rozlišovacích znaků. Kladly se například takovéto otázky: *„Liší se snad podstata nároků lékaře na rodinný dům ve městě od nároků lékaře na rodinný dům na vsi? Změní jeden a týž subjekt svůj názor na styl bydlení v rodinném domku v případě, že ho služební povinnost přinutí přestěhovat se z města na venkov?“* (Ing. arch. L. Mrňa, 1989). Odpovídali si ovšem záporně.

Řekl bych tehdy stejně jako teď, že odpověď není správná. Životní styl a podstata nároků na bydlení lékaře ve městě a na vesnici se přece lišit nejenom může, ale s postupujícím časem po přestěhování na venkov se také pravidelně liší. Lékař bývá člověk obvykle širokého kulturního rozhledu, vzdělanec, člověk, jemuž cit obecně nebývá cizí. Většinou bude svou stavbou respektovat kontext vesnice a duch místa zcela přirozeně. (Nečiní-li to, pak to nejspíš svědčí o nějaké patologii jeho osobnosti, kterou může na jedné straně rámovat procovství a na druhé profesní zahleděnost. Ať tak či onak, zub bych si raději nechal zaplombovat jinde). A mimochodem - doktor na vsi, je-li vůbec nějaký, bývá jen jeden. Smyslem vesnice jako sídla přece zůstává hospodaření na půdě.

„Bylo to stavení neveliké, ale hezoučké. Okolo oken, obrácených k východu, táhla se vinná réva, před okny byla malá zahrádka, plná růží, fial, rezedky i salátu, petrželky a jiné drobné zeleniny... Velká hruška stála při samém stavení, kladouc se všemi svými ratolestmi na šindelem krytou střechu, pod níž hnízdilo mnoho vlaštovic... Na jihozápadní straně bylo menší stavení hospodářské...“ Vzpomínáte? Božena Němcová není v líčení Starého bělidla příliš konkrétní, ale vsadím se, že přesto ten dům vidíme všichni zcela jasně. Sedlová střecha (vy si snad dokážete představit jinou?), dřevěné obložení štítu. Ze dvora se vstupuje do síně nejvýš jedním či dvěma schody. Půdorys domku je výrazný obdélník, nikoli čtverec či třeba osmiúhelník. Dům nemá balkón ani lodžii. Že se to nikde v textu nepraví? Vždyť to ani není třeba, snad by to překáželo spádu vyprávění. Archetyp tohoto domu si ostatně nosí každý v sobě.

Při plánování svého nového rodinného sídla je dobře si tyhle polozapomenuté samozřejmosti vybavit. Jaké tedy ony základní odlišnosti městského a venkovského rodinného domu jsou ?

1) Na prvním místě je u *městského rodinného domu třeba jmenovat výraznější tendenci k rozmanitosti forem a častější uplatňování práva na tvarový experiment*. Formy a tvary domů, které by na vesnici ještě i dnes mohly působit nesourodě a groteskně, ve městské čtvrti s rodinnými vilkami se s okolím integrují podstatně úspěšněji. Samozřejmě, určité právo na novoty teoreticky nelze upřít ani vesnici. Avšak zdá se mi, že v poslední době tak časté poukazy na poničený obraz české a moravské vesnice, se pořád natolik míjejí účinkem, že není od věci si je neustále připomínat. I tak ovšem existuje vesnice, kde si už nápravu ani nelze představit. Je-li domkem vašich snů plochostřechá krychle či skleněná pyramida (proč ne?), zakupte si parcelu na kraji Prahy, Tokia nebo alespoň takového Přerova či Tábora a zapomeňte na náves v Buzičkách nebo rynek ve Štěkni.

2) *U městského domku je výraznější i určitá tendence k vertikalizaci forem, k většímu počtu podlaží*. Historicky ji lze samozřejmě odvodit od stísněnějších rozměrů stavebních parcel ve městě, od koncentrovanější podoby výstavby i od větší hustoty obyvatel, kteří se všichni museli „vejít“ za hradby. Hrají tu pochopitelně roli o vlivy hierarchické a sémantické: obecně se zkrátka sluší, aby město bylo vyšší, a předpokládá se to. A naopak vesnice je nízká, dvojpodlažní dům tu vypadá jak Empire State Building v Novém Yorku. Tato tendence má takovou sílu, že dokáže „poničit“ i původně dobré projekty tím, že je „vytáhne“ ze země. Suterénní podlaží, vysunuté dva metry na okolní terén, už zkrátka žádným suterénem není. Denní část domu se tak ocitá v patře, což pro domek na vesnici bývalo něco takřka nepředstavitelného. Byt se vzdaluje pozemku na kterém stojí a jako smutná ozdoba se objevuje zbytečné venkovní schodiště.

3) *Pokud jde o půdorysný tvar, pak je nutné k městskému domku přiřadit tvar blízký čtverci, zatímco venkovská zástavby bývala vyzdvižena vždy nad často i velmi protáhlým obdélníkem*. Ten z venkovského stavení zbude i tehdy, odbourají-li se stáje a chlívky, které historicky většinou navazovaly přímo na obytnou část domu. Je to právě půdorysný tvar čtverce, který v touze po „vilovém“ vzhledu zaplavil naši vesnici a vážně tak porušil tradiční parcelaci i způsob zastavění. Považuji za důkaz obdivuhodné rezistence a životaschopnosti tradiční formy fakt, že se vilové kubusy na našich vesnicích v posledním desetiletí přece jen přestaly tolik objevovat a že většina projektantů (i těch „lidových“) chápe konečně jejich kontextuální nepatříčnost.

4) *Plochá, pultová a stanová střecha daleko spíše odpovídá městu, venkov potřebuje střechu sedlovou*. Ukončení střechy valbou je častějším prvkem městské zástavby, pro vesnici je typičtější štít nebo polovalba, popř. i tzv. obháňka (spíše na Moravě, hojně na Slovensku).

5) *Architektonickým prvkem svrchovaně městským je balkon a lodžie, na vesnici však nepatří.* Ve městě bývalo (a je) vždy méně místa, domy byly (a jsou) vícepodlažní, a tak tyto prvky suplují do určité míry zahrádku. Balkón na venkově je tak nejspíše pomníkem lidské pošetilosti, neboť na něm nikdo nikdy nesedí. Pravděpodobně proto, že by si tu připadal jako příliš snadná kořist pro supy či pomluvy sousedů. Jeho hlavním úkolem ovšem není poskytnout příjemné místo pro posezení na čerstvém povětří, nýbrž „ozdobit“ naši vilu, pýchu dědiny.

6) *Pro městské prostředí je také charakterističtější užívání skupinových forem zástavby, zvláště řadových a terasových, a to zejména v příměstských lokalitách či lokalitách po obvodu dnešních center.* Nejvíce je snad tato skutečnost patrná u řadových domků, otočených štítem do ulice. Venkov samozřejmě historicky také zná řadovou zástavbu, řazení domů nebylo však štít vedle štítu, nýbrž mělo vždy podstatně volnější uspořádání, s vloženými mezičlánky dvorů, sýpek atd. Tyto mezičlánky spolu s vjezdovou bránou, většinou takřka neprůhlednou, přinášejí venkovským domům nejen žádoucí intimitu, ale i výhody ryze praktické (ochrana před větrem apod.). Řadu z těchto výhod často s údivem ocení i dnešní stavebníci městských skupinových domků; navzdory menším parcelám totiž skupinové formy bydlení skýtají často větší intimitu provozu než uprostřed nevelkých parcel situované izolované domky s minimálními odstupy, předepsanými stavební legislativou.

7) Zamyslíme-li se nad směrem pohybu základních tvaroslovných inspirací, je zřejmé, že *město mělo na podobu vesnické zástavby (snad kromě úplných raně středověkých počátků) vždy podstatně větší vliv než naopak.* Některé příklady jsem uvedl už v úvodu tohoto zamyšlení. Přes převládající jednosměrné „putování inspirace“ z města na vesnici se však nedá říci, že „protisměrné“ vlivy neexistují. Řada meziválečných vil pražských či brněnských průmyslníků a intelektuálů programově nese znaky venkovských architektur. I zde je však nutné přispěchat s konstatováním, že se opět nejedná o podstatu. Tato rodinné vily jsou nezaměnitelně městské a venkovské rurální vlivy se omezují pouze na dekor vnějšího pláště budovy. Co do rozsahu nepoměrně rozšířenější je dnešní obliba „horských chalup“ se širokými štíty s lodžiami, s přetaženou střechou a nevelkém sklonu. V prostředí našich měst působí bezohledně a rozpačitě zároveň, nejen proto, že jsou svým charakterem povýtce venkovské, ale i proto, že nečerpají z tvarosloví české nebo moravské lidové architektury, nýbrž z inspiračních zdrojů alpských (u nás najdete podobnou lidovou architekturu jen v jihočeských Volarech).

8) *Také detail stavby je důležitým ukazatelem městského či vesnického vzhledu stavby.* Míra prosklení fasád bude u městského domku pravděpodobně vždy větší než u domku na vsi. Tam také možno očekávat drobnější členění oken a dveří. Důležitá je také orientace vstupu. Na venkově se vstupovalo vždy z delší, okapové strany, zhruba v jejím prostředku. To mělo pochopitelně svůj důvod: z klasické dispozice venkovského stavení bylo možné zcela vyloučit vnitřní chodby. Dům ve městě ovšem měl často vstup ze štítové strany, přímo z chodníku. Mimo jiné proto, že tu býval umístěn krám, dílna, kontoár nebo třeba hospoda.

9) *Město daleko lépe absorbuje zahraniční vlivy a inspirace, vesnici se importovaná architektura „vzpříčí v krku“ daleko pravděpodobněji.* Vesnice je zkrátka konzervativní. To má ovšem svůj význam. V Praze se semele leccos nového, leccos revolučního. To se od ní očekává, zrovna tak ovšem od vesnice se očekává, že v dobách nejistých bude tvořit podstavec národní existence. A až se pražským (bruselským) intelektuálům zcela pomate jazyk, zatemní cesta a vyprázdní inspirační zdroje, bude tu vždy dědina, připravená poslat tam nejen své nejlepší syny, vajíčka, mouku a víno, ale ovšem také svou interpretaci života a kultury.

I když úplně nevím, bude-li právě tohle fungovat v době internetu a televize Nova, budu moc rád, uchová-li rodinný domek ve městě i na vesnici svůj osobitý a „svojský“ charakter. Naše země ani Evropa se nesmějí stát univerzální kaší bez chuti.